

Ses Bilgisi Açısından Karakalpak Türkçesindeki Birincil ve İkincil Yansıma Kelimeler

Primary and Secondary Onomatopoeic Words in Karakalpak Turkish in Terms of Phonics

Dilek Kaplankıran^{1,2}

¹Öğretim Görevlisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, TÖMER, İstanbul, Türkiye
²Doktora öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri, Türkiye

ORCID: D.K. 0000-0001-7367-7723

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Dilek Kaplankıran,
İstanbul Aydın Üniversitesi, TÖMER, İstanbul,
Türkiye
E-mail: dilekkaplankiran@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 21.03.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 09.04.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 14.04.2021

Kabul/Accepted: 08.06.2021

Atıf/Citation:

Kaplankıran, D. (2021). Ses bilgisi açısından Karakalpak Türkçesindeki birincil ve ikincil yansıma kelimeler. *TUDED*, 61(1), 177-203. <https://doi.org/10.26650/TUDED2021-900760>

ÖZET

Yansıma kelimeler dilde önemli bir yere sahiptir. İnsan, hayvan ve nesnelere istemli veya istemsiz çıkardıkları sesleri ya da onların davranış ile hareketlerini ifade etmek için kullanılan sözcüklere yansıma kelimeler denilmektedir. Bu sözcükler bir sesi ya da hareketi betimlemektedir. Yansımalar ses ve hece sayısına göre birincil ve ikincil olarak ikiye ayrılmaktadır. Birincil yansımalar tek heceli, ikincil yansımalar ise çok heceli sözcükleri temsil eder. Yansıma kelimeler aracılığı ile anlatılmak istenen hareket, ses veya görünüş daha net ve açık bir şekilde anlatılmakta ve içinde bulunulan durum ya da olay resmedilerek canlandırılmaktadır.

Karakalpak Türkçesinde “yeliklewişler” adıyla geçen yansıma kelimeler “seske yeliklewişler” ve “köriniske yeliklewişler” olmak üzere ikiye ayrılır ve söz varlığı açısından oldukça zengindir. Yansımalar, sözcüğün ifade ettiği özellik ile bulundurduğu sesler arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Seslerin kelimelere kattığı anlamlar ve çeşitli etkiler bu çalışma ile gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Karakalpak Türkçesi sözlüğü taranarak yansıma yoluyla oluşturulan söz varlığı ortaya çıkarılmış ve yansıma kökleri üzerinden fonetik bir inceleme yapılmıştır. Yansıma köklerde çeşitli seslerin kullanılarak bazı anlamları kattığı ve belirli bir ses sisteminin var olduğu görülmüştür. Türk lehçe ve şivelerinde sayıca oldukça fazla ve yoğun bir şekilde kullanılan yansıma kelimeler, pek çok açıdan ele alınması gereken mühim bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Yansıma kelimeler, yeliklewişler, onmatope, Karakalpak Türkçesi, birincil ve ikincil yansımalar

ABSTRACT

Onomatopoeic words occupy a crucial position in language. They are words used to express voluntary or involuntary human and animal sounds as well as those of objects or their behaviors and/or movements. Briefly, such words identify sounds or movements. Onomatopoeic words can be classified as either primary or secondary based on their number of sounds and syllables. Primary onomatopoeics represent one-syllable words, and secondary onomatopoeics represent multisyllable words. The movement, sound or appearance, which are intended to be explained with reflection words, are explained more clearly and the current situation is illustrated and animated. Onomatopoeic words in Karakalpak Turkish, which are called “yeliklewişler,” can be classified as either “seske yeliklewişler” or “köriniske yeliklewişler,” and are rich in vocabulary. In onomatopoeics, a relationship exists between the feature a word expresses and the sound it makes. This study attempts to reveal the meaning that sounds contribute to words and the former’s effects on the latter. For this study, the Karakalpak Turkish dictionary is scanned, and vocabulary words that are onomatopoeic are revealed. Moreover, a phonetic examination of onomatopoeic roots is conducted. Through onomatopoeic roots, various sounds can be seen as contributing meaning to as well as the existence of a significant sound system. Onomatopoeic words, which are used heavily in Turkish dialects and accents, are an important subject that should be discussed from various perspectives.

Keywords: Karakalpak Turkish, onomatopoeia, onomatopoeic words, primary and secondary onomatopoeics, yeliklewişler

EXTENDED ABSTRACT

Onomatopoeic words are formed through the imitation of sounds in nature and demonstration of various movements, and have an important place and extensive usage in language. Onomatopoeic words breathe new life into languages and are common in colloquial language. Moreover, onomatopoeic words are shaped according to each language's rules and share similarities with different languages. Especially those words produced through sound imitation can share similarities or demonstrate differences with other languages.

The term *yeliklewişler* is used in Karakalpak Turkish and can be divided in two based on its meaning, that is, *seske yeliktewişler* or “sound imitation” and *köriniske yeliktewişler* or “appearance imitation.” Sound imitations include human, animal, bird, and object movement sounds, and representative examples include *tars tars*, *şirt şirt*, and *murs murs*. Sound imitations can further be divided into two groups, that is, imitations of living creatures and imitations of lifeless objects. Sounds from humans, animals, and children represent the imitation of living creatures, whereas sounds from the surroundings and the natural sounds resulting from movements represent the imitation of lifeless creatures. Meanwhile, appearance imitation includes onomatopoeic words based on the movements of living creatures or objects, and representative examples include *pirrim pirrim*, *jilt jilt*, and *dağal dağal*.

This study analyzes and reveals the sound features of onomatopoeic words in general terms and demonstrates that onomatopoeic words have a broad and special place in Karakalpak Turkish. While the solo usages of onomatopoeic roots, which are primary forms, are uncommon, extensive shapes generated from onomatopoeic roots, which are secondary forms, are more common. In onomatopoeics, primary and secondary shapes are used in sentences by taking and expanding auxiliary verbs with derivational affixes or forming reduplications, such as *birq-birq et-*, *birqilda-*, and so on.

By examining onomatopoeic words in Karakalpak Turkish, we see that vowels differ and are unstable. Semantic differences also reveal changes in vowels. For instance, *bajilda-* means “yelling in anger; saying bad words,” whereas *bjilda-* means “talking too much; grumbling.” While the first example expresses a thick, rude, and loud sound, the second example does not represent a loud sound. Extending such examples is also possible. For example, *manqildaq* means “chatterer; someone blabbing; tactless,” whereas *muqilda* means “nasal twang; blithering; and so on.” Varieties in vowels in onomatopoeics contribute meanings such as strong weak, violent non-violent, continuous discontinuous, and intense mild. In terms of the sounds they reflect, wide vowels have stronger sounds than narrow vowels, whereas narrow vowels have weaker and more unclear sounds than wide vowels. For example, *qorqilda-* means “slurping a liquid,” and the sound it indicates is rude and intense, whereas *qılqilda-*, which means “drinking a liquid noisily,” is similar to “chugging” and represents the natural sound produced while drinking, rather than a rude or loud sound. Sound and meaning relationships exist between onomatopoeic words, which form a vocabulary via their unique sounds and syllable system.

Onomatopoeic words form through the emergence of one, two, three, four, five, or six sounds in terms of sound number, and primary shapes form in terms of vowels and consonants, such as V, CV, VC, CVC, VVC, and CVCC. Moreover, secondary shapes are VCVC, VCCV, VCCVC, CVCVC, and CVCCVC. Among these structures, CVC and CVCC are the most common.

Karakalpak Turkish discriminates between the meanings of some sounds at the onset, peak, and coda of onomatopoeic words. Onomatopoeics abide by the general phonetic rules of Turkish and Karakalpak Turkish in terms of onset or coda vowels.

The usage of significant structures and sounds in the coda of onomatopoeic words can be observed through phonetic examination. Consonants b, d, g/ğ, j, k/q, l, m, p, s, ş, t, w, and z can be seen at the onset of onomatopoeic words in Karakalpak Turkish. While checking the consonants used in the coda (CV), b/p, k/q, l, ŋ, r, s, w, and z sounds are considered as primary shapes with two sounds, while in (CVC), b/p, g/ğ, j, k/q, l, m, ŋ, r, s, ş, t, w, and z sounds are deemed as primary shapes with three sounds. A total of 12 dual consonants can be seen in the coda of primary-shaped (CVCC) structured onomatopoeic words. Dual structures are represented by lk/lq, lt, lb/lp, lş, mp, rt, ŋg/ŋğ, ŋk/ŋq, rk/rq, yk/yq, rp/rb, rs/rş, and rt.

Primary shapes generally form secondary shapes by enlarging -ir or -il. In some examples, primary forms can be extended through the use of -aŋ or -iŋ, such as *bultaŋ*, *jaltaŋ*, *dızıl*, *güwil*, *jıbr*, *jiğır*, *milŋ*, *sılpl*, *solqıl*, *şılqıl*, *parıl*, *partıl*, *şalpıl*, *şatır*, and *zırqıl*. In addition, -ir and -il contribute significant meanings while enlarging onomatopoeic words. Specifically, each structure contributes the meaning of “being durable–being not durable” and “continuity–discontinuity,” such as *digirle-*, which means “something rattling in crooked place; making a sound,” and *dikilde-*, which means “heart pounding frequently and strongly; thumping violently.” The first example represents an intermittent, distant sound with no contact to a smooth surface, whereas the second example represents a continuous, nonstop sound.

GİRİŞ

Ses ve hareketlerin taklit ve tasvir edilmesi sonucu ortaya çıkan yansıma kelimeler, Türkçede söz varlığı açısından önemli bir yere ve geniş kullanıma sahiptir. Yansıma kelimelerin kullanımı dile canlılık katmakta ve özellikle konuşma dilinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Yansıma kelimeler her dilin kurallarına göre şekil alabildiği gibi farklı dillerde benzerlik gösterebilmektedir. Özellikle ses taklidi yoluyla oluşan yansıma kelimeler bazı dillerde benzer şekillerde, bazı dillerde ise farklı kullanımlarla karşımıza çıkabilmektedir. Yansıma kelimeler doğadaki seslerin taklit ve çeşitli hareketlerin tasvir edilmesi yoluyla oluşmaktadır.

Doğadaki sesler ifade edilirken insanların duyum eşliğine göre sesler taklit edilmektedir. Örneğin, Türkçede horozun çıkardığı ses “ü’ü-rüü üüü” şeklinde taklit edilirken farklı dillerde horoz sesi için çeşitli kullanımlar görülebilmektedir. Almanca “kikerik”; Moğolca “o uu” (Karahan, 2011: 1); Fransızca, “coqoerico”; İngilizce “cock-a-doodle-doo” (Balkaya, 1999: 9); Rusça “kukeriku” (Gültek, 2012: 567) şeklinde taklit edilen horoz sesi aslında aynı sestir, ancak her dilde farklı şekillerde yansıtılmaktadır. Aynı şekilde ağaç kırıldığında dünyanın her yerinde kırılma şekline ve şiddetine bağlı olarak benzer sesler çıkmaktadır ancak dillerde sesin algılanma biçimi farklılıkları doğurmaktadır. Hayvan sesleri, genellikle dilde ses birliği olarak kabul edilmekte ve yansıma kelimeler arasında dilin özelliklerini taşıyan bir birim olarak değerlendirilmemektedir.

“Doğadaki sesler özellikle de hayvanların çıkardığı sesler, ses kaynaklarına gelmez, onlarda fonem yoktur, ayrılmaz ses birlikleri vardır. Genellikle de bunlar çok anlamlı (polisemantique) olur ve serbest olguların sonucudur. Ses yansıması sözlerin yapısı ve kullanımı tamamen başka bir karakter taşır, sesin yapısına göre ya telaffuzu hazırlayan süreç veya telaffuzun kendi adı bildirilir” (Serebrennikov ve Gadjeva, 2018:207).

Yansımalar üzerine yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. “*Dilsel bir işaret olan ‘sözcük’ ile kavramlar arasındaki ilişki, dile dair ilk felsefi tartışmalardan başlayarak modern dil biliminin de önemli meselelerinden biri olmuş; bu hususta yansımaların durumu her zaman dikkatleri çekmiştir*” (Özbek, 2019: 11-12). Türkiye Türkçesinde yansımalarla ilgili en kapsamlı çalışma Hamza Zülfikar (1996) tarafından “*Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*” adıyla hazırlanmış ve detaylı bir inceleme yapılarak yansıma kelimelerin söz varlığı ortaya çıkarılmıştır. Omuralieva (2019) ise yansıma kelimelerle ilgili Türkiye’de ve yurt dışında yapılan çalışmalarını tespit etmiş, “*Yansıma Kelimeler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*” adlı çalışmayı hazırlamıştır.

Türkiye Türkçesinde yansıma kelimeler için çeşitli terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Zülfikar, bu alanda kullanılan ilk terimin “*onomatopoeia*” olduğunu ve Osmanlıcada “*lafz-ı taklidi*” ve “*savt-ı taklidi*” şeklinde geçen terimin, zamanla “*taklidi kelimeler*” şeklinde kullanılmaya başlandığını belirtir (1995:2). Ayrıca Türkçede *onomatope* için “*yansıma, yansılama, yansıtma kelime, yankı kelime, yankılık, tabiat taklidi kelime, ses taklidi, taklidi nida, ses ad*” terimlerinin kullanıldığı ve konunun ikilemeler ile ünlemler içinde ele alındığı ifade edilmektedir (Zülfikar, 1995:5).

Naskali ise yansıma kelimeler için “*Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*”nda şu şekilde karşılıklarını vermektedir: Az.: *täğlidi sözlär*, Tkm.: *ses meşzetmesi*, Gag.: *onomatopeyik laflar ~ yansılamlar ~ onomatopeya*, Özb.: *taqlidiy soz*, Uyg.: *täqlidiy söz*, Tat.: *awaz iyärteme*, Bşk.: *okşatıw hüzzäre*, Kmk.: *predmetleni awazların wa tawuşların aňlatagan söz*, Krç.-Malk.: *eriklewçü söz ~ eniklewçü söz*, Nog.: *erkelew söz*, Kaz.: *eliktewiş söz*, Krg.: *tuurandı söz*, Alt.: *ötkönış sös*, Hks.: *kööğis sös*, Tuv.: *öttünüg söz*, Şor.: *kööğüş sös*, Rus.: *zvukopodrajatelnoye slovo*” (Naskali, 1997: 77).

Bir dilde yansıma kelimelerin tespiti kolay değildir, bu nedenle yansımanın ne demek olduğu iyi anlaşılmalıdır. Yansıma kelimeler, hareketlerin betimlenmesi ve duyulan seslerin taklit edilmesi sonucunda dil özelliklerine göre görünüşlerin ve seslerin şekil alması olarak ifade edilebilir. Çağatay, yansılardan “*onomatopee, yani tabii sesleri taklit eden teşkiller*” şeklinde bahsetmektedir (1978: 34). Vardar, yansıma kelimeleri, “*dış gerçeklik düzleminde var olan ses ya da gürültüleri, işitimsel izlenimi yansıtacak biçimde aktaran, adlandırılan gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öge (pat, şak, tık, vb.)*” şeklinde açıklamaktadır (1988: 224-225). Banguoğlu, *yansılama* terimini kullanarak “*tabiat seslerini tasvir veya kabataslak taklit ederek meydana gelmiş ses toplulukları*” şeklinde tanımlar. Ayrıca seslerin andırdığı nesne veya hareket anlamını taşıyan yansımaların, ünlemlere en çok yaklaşan kelime türü olduğunu belirtir (2007:402). Atabay, Kutluk ve Özel, yansımayı “*doğa seslerinin söz şeklinde biçimlenişi*” olarak tanımlar ve diğer sözcüklerden farklı olan yansılarda nesne ve ad ilişkisinin var olduğunu ifade eder (1983:37). Janjua, benzetme ve taklit sözcükleri, dili dil yapan özellik olarak belirtmekte ve konuşmanın özünü oluşturan unsur olarak nitelendirmektedir. Ayrıca, yansımaların çıkış noktasının insan duyguları olduğuna dikkat çekmektedir (2000: 7). Sis ve Gökçe, yansımaları “*doğadaki varlıkların ya da çeşitli nesnelerin çıkardığı seslerin öykünülmesi yoluyla oluşmuş sözcüklerdir*” şeklinde tanımlamakta ve “*dilcilikte yansıma adını alan ve doğadaki sesleri canlandıran öğeler içinden, bu türdeki örneklerin Türkçedeki çeşitliliğine ve işlevliğine başka dillerde rastlamanın güç*” olduğuna dikkat çekmektedir (2009: 1976).

Bazı yansımaları tespit etmek çok kolaydır. Örneğin, “tak tak, tıkırtı, çıtırtı, güm” gibi sözcüklere bakıldığında kelimelerin yansıma kökenli olduğu hemen fark edilebilir. Fakat dildeki morfolojik özellikleri üzerine alarak isim ya da fiil şeklinde kullanılan yansıma kelimeleri tespit etmek güçleşmektedir. Bu durumda dilin fonetik ve morfolojik özelliklerinin iyi bilinmesi gerekir. Kelimelerin tespiti konusunda dikkatli olunmalı ve ekler ayrılarak yansıma köklere ulaşılmalıdır. Ancak bazen ulaşılan her kök Balkaya’nın belirttiği gibi yansıma sözcüklerle aynı sesleri taşıyor olsa bile yansıma olarak kabul edilemez. Örneğin “*ıslık*” yansıma kökenli bir isimdir. *Islık* kelimesi yansıma kökenli olduğu için “*ıs*” köküyle türetilen bütün sözcükleri yansıma olarak değerlendiremeyiz. “*Islanmak, ısınmak, ısı, ıslak*” gibi kelimeler, içinde aynı sesi barındırmasına rağmen farklı köklerden oluşan sözcüklerdir (1996: 24). Bu bağlamda yansıma kökenli kelimelerin tespiti büyük bir titizlik gerektirmektedir.

Karakalpak Türkçesinde yansıma kelimeler için *yeliklewışler* terimi kullanılmakta ve *yeliklewışler* anlam özellikleri açısından ikiye ayrılmaktadır. Birincisi *seske yeliklewışler*

“ses taklitleri”, ikincisi ise *köriniske yeliktewişler* “görünüş taklitleri” şeklindedir. Ses taklitleri; insan, hayvan, kuş ve nesne hareketlerinin taklidi sonucu ortaya çıkar ve *tars tars* “takır tukur”, *şirt şirt* “çıt çıt”, *mırs mırs* “kıs kıs (gülmek)” gibi örnekleri temsil eder. Ses taklitleri de kendi içerisinde canlıların ve cansız nesnelerin taklitleri olmak üzere iki grupta ele alınır. İnsan, hayvan, çocuk vb. varlıkların çıkarmış olduğu sesler canlı varlıkların taklidi; doğadaki varlık ve çevremizdeki her şeyin, hareketler sonucunda çıkarmış oldukları sesler ise cansız varlıkların taklidini temsil etmektedir. Görünüş taklitleri ise canlıların ya da nesnelerin hareketleri sonucunda ortaya çıkan yansıma kelimelerdir. *Pırrım pırrım* “parça parça”, *jilt jilt* “ışıl ışıl”, *dağal dağal* “haldır huldur (kaba)” gibi örnekleri kapsamaktadır (Seytnazarova, 2006: 32).

Yansıma kelimeler için Kazak Türkçesinde “*yeliktew sözder*” ve “*yelikteme*” terimleri kullanılmakta ve *yeliktewiş* ve *beynelewış* olmak üzere iki grupta yansımalar ele alınmaktadır. Beynelewış sözder; doğanın, insanların, hayvanların ya da cansız varlıkların hareketlerini ifade ederken yeliktewiş sözder, ses taklidi ile oluşan yansımaları temsil etmekte; canlı ve cansız varlıkların çıkardığı sesleri ifade etmektedir (Iskakov, 1991: 344-345; Karakaş, 2013; Biray, 2014:1092). Kırgız Türkçesinde ise “*tuurandı sözdör*” adıyla geçmekte ve ikiye ayrılmaktadır. “*tabış tuurandı sözdör*”, ses yansımaları kelimeler; “*eles tuurandı sözdör*” ise görüntünün tasvirine dayalı olan yansımalar (Tazhieva, 2020: 11). Şınnazarova ve Aljanova, doğadaki her türlü olgunun sanatsal, etkili ve mecazi olarak tanımlanması için yansımalara başvurmak gerektiğini belirtir. Ayrıca yansımaların sözcüksel anlamlarının olmadığını ancak kendine özgü ses özelliklerinin bulunduğunu ifade etmektedir (2019: 27).

1. Ses Özellikleri Açısından Yansıma Kelimeler

Yansıma kelimeler çeşitli yollarla oluşmaktadır. Zülfikar (1995: 92-101-106), tek heceli yansımaları “birincil biçimler”; birincil biçimlerden oluşan yapıları ise “ikincil biçimler”; ikincil biçimlerin, yapım ekleri aracılığı ile türetilen şekillerini ise “türev” adıyla ele almaktadır. Banguoğlu, tek heceli biçimlerin -ır ve -ıl ile uzatılması sonucunda ikincil biçimlerin elde edildiğini ifade etmekte ve yansımaları “*basit ve uzatılmış kök kelimeler*” şeklinde sınıflandırmaktadır (2007: 404-407). Korkmaz, ses yansımaları kökleri birincil biçimler (çat, güm, küt) ve birincil biçimlerin genişletilmesi yoluyla oluşturulan ikincil biçimler şeklinde ayırmaktadır (gür-ül, çat-ır, şak-ır) (2009: 1187). “*Kelimenin kökü ana dilin bize hediye ettiği bir mana unsurudur. Onun bu bakımdan bir hayatiyeti ve başlı başına bir tekâmül tarihi vardır.*” diyen Banguoğlu kökler üzerine dikkat çekmektedir (1941:32).

Korkmaz, -Ir ve -Il ile oluşturulan ikincil biçimler için şu açıklamayı yapmaktadır:

“Bunlar her ne kadar bir türemiş kelime görünümünde iseler de bu türeme asıl kelime türetimine temel oluşturan birer ses genişlemesinden ibarettir. Seslerin türetme eklerindeki gibi birer işlevi yoktur. Bu nedenle, ses genişlemesine uğramış yansımaları sözler de birer yalın ad niteliğindedir. Ancak kendine özgü farklı bir tür oluşturmaktadır” (2009: 222).

Türkçede olduğu gibi Karakalpak Türkçesinde yansımalarından türetilen biçimlere sıkça rastlanırken kök hâlinde bulunan yansımalar tek başlarına genellikle tanıklanamamaktadır. Yansıma kökleri yanlarına “jalp et-” örneğinde olduğu gibi bir yardımcı fiil olarak veya çeşitli yapım ekleriyle türetilerek ya da tekrarlanarak ikileme şeklinde kullanılmaktadır (ıj-jıj; jılbıra-; ıjıld- vb.). “pırla-” örneğini ele aldığımızda “-la” burada bir yapım ekidir, “pır” yansıma köktür. Tek başına kullanımı mevcut kaynaklarda tanıklanamamış olsa da yansıma olarak ele alınması gereken kısım “pır” yani kök kısmıdır. Bu kapsamda çalışmanın konusunu yansıma kökleri oluşturmakta ve yansımalarda kullanılan ekler konunun kapsamına girmektedir.

Yansımalar, sözcüğün ifade ettiği özellik ile bünyesinde bulundurduğu sesler arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Geniş ya da dar olma özelliğine göre seslerin kelimelere etkisiyle ilgili olarak Zülfikar, *“birincil biçimlerde geniş ünlü şiddeti, kuvveti, yoğunluğu, kalınlığı, büyüklüğü ve zengin katılmaları, dar ünlü ise bu özelliklerin daha zayıf olduğunu temsil etmektedir”* der (1995: 25). Mesela çat, çıt, çut ya da tak, tuk, tok gibi seslerin tanımı yapılırken sesin, ince-sert; şiddetli-şiddetsiz; yoğun-hafif olma durumlarının belirtilmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü görülmektedir ki her ünlü, taşıdığı özelliği yansıma kelimeye aktarmaktadır. Ay, *“Yansıma sözcüklerle ifade edilen dil dışı sesin/görüngünün sürekli, kesikli, yinelemeli, düzenli, şiddetli ve daha başka özelliklere sahip oluşu, ses birimlerinin temsil ettiği anlam yükleriyle ifade edilir.”* demektedir (2020: 559).

Ses yansımalarında özellikle birincil biçimlerin doğadaki seslerle ilgisi bulunmaktadır. Çıkan sesin durumunu, şiddetini ifade etmede belirli anlam ilişkilerine rastlanılmaktadır.

Birincil biçimlerin ünlüsü kalın, geniş, düz (a) ya da kalın, geniş, yuvarlak (o) seslerinden biri ise yansıttığı hareketlerin güçlü, şiddetli, sürekli, zorlu ve harekete katılmaların çok yönlü olduğunu bildirmektedir. Birincil biçimlerdeki hecenin ünlüsü ince, düz, dar (i) ya da kalın, dar, düz (ı) ise yansıttığı hareket, güçsüz, şiddetsiz, süresiz ve hafif olup frekansı da düşüktür. (Zülfikar, 1995: 25).

Örneğin Türkçede “tık tık” daha zayıf bir sesi ifade ederken, “tak tak” daha kaba ve şiddetli bir sesi ifade etmektedir.

Baytok, Kırgız Türkçesinde ikileme şeklindeki yansımalar düz ve yuvarlak ünlüler arasında ayrımların olduğunu belirtir ve *“eğer ikilemenin her iki ögesi de aynı, yani düz ünlüye sahipse sesin aynı şekilde duyulduğunu; ikilemenin ilk ögesi düz ünlüye, ikinci ögesi yuvarlak ünlüye sahipse sesin düzensiz, gelişigüzel olduğunu bildirir”* demektedir (2014: 121).

Aksan, *“dilin sözcüklerinin genellikle birer soyutlama ürünü olduklarını, nesneyle sözcük arasında ses açısından bir uygunluk bulunmadığını”* ifade etmekte ve diğer görüşlerin aksine ses ile sözcük arasında bir ilişki bulunmadığını belirtmektedir (2009: 96).

Biray, yansımaların; ses, vurgu, sesin ahengi, hız ve ritim çeşitliliği açısından ünlemler gibi değişkenlik gösterdiğini ve taklit edilen ses ya da hareketin hızlı-yavaş, yavaş-sert, kısa-uzun,

yalın-karmaşık olmasına bağlı olarak bazen yavaş bazen sürekli bazen de çekip alırcasına hızlı, tez ya da kısa vurguyla söylendiğini ve çeşitlendiğini belirtir (2014: 1093).

Karakalpak Türkçesinde ünlüler açısından yansıma kelimeleri ele aldığımızda Türkiye Türkçesindeki gibi ünlülerin değişkenlik gösterdiğini görmekteyiz. Örneğin, *partla-* “patlayarak ses çıkarmak, yarılmak” anlamında şiddetli bir sesi anlatmaktadır. *pirt et-* “sıvının/suyun birdenbire sıçraması” ise çok şiddetli olmayan bir sıçrama sesini ifade etmektedir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Karakalpak Türkçesinde de birincil biçimlerde ünlü seslerin değişkenlik göstermesi anlama güçlü-güçsüz, şiddetli-şiddetsiz, sürekli-süreksiz, yoğun-hafif gibi anlamlar katmaktadır. Gülmeyi anlatan yansıma kelimelerden, *larqıl-da-* “yüksek sesle gülmek, kahkaha atmak” (KTS 368); *mırs mırs etip kül-* “kıs kıs gülmek, hafifçe ve zor duyulur tarzda gülmek” (KTS 395) anlamlarını taşımaktadır. Bu örnekte bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Gencan, ünlü ve ünsüzleri şu bakımdan ayırmaktadır. “*Ünlüler sestir, ağızdan bir engele uğramamış gibi serbestçe çıkarlar.*” Ünsüzler ise “*ses yolunda az çok engele uğrayıp biçimlenerek boğumlanarak çıkarlar*” (2001: 55). Ergin, Türkçe kelimelerin sonunda kullanılabilecek çift ünsüzleri örneklerle göstermekte ve yansılarda dahi bu çift ünsüzler dışında başka bir çift ünsüz yapısının bulunamayacağını belirtmektedir. Bunlar: lç, lk, lp, lt, nç, nk, nt, rç, rk, rp, rs, rt, st, şt (2019: 86). Deny, Türkçedeki ünsüz diftongları ele aldığı kısımda, 12 kombin bulunduğunu ve diftonglardaki ilk ünsüzün akıcı ünsüzler (r, l, n), ikinci ünsüzün ise patlayıcı tonsuz ünsüzler (p, t, ç, k) olduğunu belirtir: rp, rt, rk, lp, lt, lç, lk, np, mb, nt, nç, nk (1995: 83). Kazak ve Kırgız Türkçesi yansıma kelimelerde birincil biçimlerin sonunda benzer çift ünsüzlerin kullanımı yaygın olarak yapılan çalışmalarda görülmektedir (Karakaş, 2013; Baytok, 2014: 118). Yansımaların oluşmasında ünlüler ve ünsüzler önem taşımaktadır.

2. Yansıma Kökler Üzerine İnceleme

2.1. Yansıma Kelimelerde Hece ve Ses Yapısı

Karakalpak Türkçesi söz varlığında tespiti yapılan yansıma kelimeler, bu bölümde değerlendirilerek gruplandırılmaktadır. Yansılarda -ır ve -ıl ile uzatılan yapılar çokça görülmektedir. Yansımaların hem uzatılmış şekilleri hem de en küçük kök birimleri bu çalışmayla ele alınmaktadır. Uzatılan şekilleriyle kullanılan yapılar bölünerek en küçük yansıma kökler hâlinde bu çalışmada değerlendirilmiştir. Örneğin “*sañqıl-da-*” kelimesi fiil şekliyle tanıklanırken “*sañq*” kullanımı tanıklanamamıştır. Ancak görüyoruz ki buradaki yansıma kök birim “*sañq*” şeklindedir. Bu nedenle örnek teşkil etmese de kök birimler üzerine değerlendirmeler yapmak gerekmektedir. Bu bağlamda yansımalar hece, ses sayıları ve seslerin kullanımı bakımından bu bölümde ele alınmaktadır.

2.1.1. Tek Sesten Oluşanlar

Tek ünlü ile oluşurlar (V): a, ö, u. Tek sestem oluşmakta ve üç örneğe rastlanmaktadır. Burada geçen ilk örnek, kurt ve köpek sesi için kullanılan *ul-* fiilindeki “uu” sesi; ikincisi

aqır- “haykırmak, bağırarak” anlamında kullanılan fiildeki “aa” sesi; üçüncü ise *ökir*- “yüksek sesle ağlamak” fiilindeki “öö” sesidir.

2.1.2. İki Sesten Oluşanlar

İki sesin yan yana gelmesi sonucu oluşmakta ve iki şekilde görülmektedir.

2.1.2.1. Bir ünsüz bir ünlü ile oluşanlar (CV): Burada “mee” ve “möö” gibi hayvan sesleri, “tüü (tükir-); kee (kekir-); qaa (qaqır-)” gibi ağızdan çıkan sesler ve “ğğırıl-” sözcüğündeki “ğg” sesi yer almaktadır.**2.1.2.2. Bir ünlü bir ünsüz ile oluşanlar (VC):** ab, al, aη, ap, äw, ib, aη, iη, ir, is, iz, uw.

2.1.3. Üç Sesten Oluşanlar

Üç sestem oluşam yansima seslerdir ve çoğunlukla (CVC) yapısının örnekleri yer almaktadır.

2.1.3.1. ünsüz-ünlü-ünsüz ile oluşanlar (CVC): Bu gruptaki kök birimlerin ilk sesleri b, d, g, ğ, j, k, q, l, m, p, s, ş, t, w, z; son sesleri ise b, p, g, ğ, j, k, q, l, m, η, r, s, ş, t, w, z şeklindedir. Ör: baj, baq, bez, bíd, bij, bír, bít, dar, dır, dız, dig/dik, dir, duw, düb/düp, dük, dür, düs, gib, guw, güb, güm, güη, gü, güw, ğij, ğış, ğuj, ğur, jab, jib, jığ, jim, juğ, kis, kiş, qaη, qır, qıt, qor, qur, lap, laq, lıp, lıq, lüp, maη, mij, mır, par, pat, pır, pıs, pış, pıt, pır, saq, sat, sıb/sıp, sır, sim, şaq, şat, şij, şıq, şıt, şuw, tāk, taq, tas, tıp, tıq, toq, waj, zaq, zım, zıη, zır, zuw.

2.1.3.2. ünlü-ünsüz-ünsüz ile oluşanlar (VCC): Bu gruptaki kelimelerin bazılarının buradaki gibi yalın kök hâlleriyle kullanımı tanıklanamamaktadır ancak görülmektedir ki bu yapılar, -ır ve -ıl ile uzatılan yansima kelimelerin kök birimlerini teşkil eder. Bu nedenle ayrı bir kategoride gösterilmektedir. Ör: ars, äwk, äwp, elp, eηk, iηq, irj, irs, iηg, uyp.

2.1.4. Dört Sesten Oluşanlar

2.1.4.1. ünlü-ünsüz-ünlü-ünsüz ile oluşanlar (VCVC): Bu gruptaki örnekler iki sestem oluşam kök birimlerin -ır, -ıl, iη ile uzatılması sonucu oluşmaktadır: abır, adır, apıl, apır, äwıl, ibır, iηıl, iηır, irıl, ısıl, iziη, uwıl.

2.1.4.2. ünlü-ünsüz-ünsüz-ünlü ile oluşanlar (VCCV): Bu gruptaki örnekler sadece ikilemelerden oluşur ve ikinci kelime birincinin önüne bir ünsüz ses getirilerek oluşturulur. Ör: alba-julba, alba-dulba, uypa-juypa, alba-dalba, uypa-juypa. Örneklere bakıldığında dört sesli yansima kelimenin önüne d ve j sesleri getirilerek ikilemenin ikinci kısmının oluşturulduğu görülmektedir.

2.1.4.3. ünsüz-ünlü-ünsüz-ünsüz ile oluşanlar (CVCC): Bu gruptaki kelimelerin üçüncü sesi akıcı ünsüzlerden (l, m, n, r, y) oluşmaktadır. Son seste ise b/p, g/ğ, k/q, s, ş, t sesleri yer almakta ve yansima köklerin sonunda şu ikili yapılar görülmektedir: lk/lq; lt; lb/lp; lş; mp; rt; ηg/ηğ; ηk/ηq; rk/rq; yk/yq; rp/rb; rs/rş; rt. Ancak şu 3 örnek ikili yapıyı temsil etmemektedir: güyb, ğawq, ğıyt.

Ör: barq, bılğ, bılj, bılþ, bılq, bılş, bırq, bulq, bult, burq, dañğ, darq, dıñğ, diñg, diñk, dümp, dürs, gilq, gilt, gümb/gümp, güñk, gürp, güyb, ğaňğ/qanğ, ğanq, ğarq, ğawq, ğırş, ğıyq, ğıyt, jalb, jalp, jalt, jarq, jelk, jelp, jılp, jılt, jump, jırq, julq, keñk, larq, lars, mılj, mıñğ, mıñq, mışj, mırs, müñk, pañq, part, pırq, pırt, pısq, qalş, qalt, qılm, qılq, qılt, qırş, qırt, qıyğ/qıyq, qorq, salp, samp, sañğ, sañq, sart, selk, selt, sılb, sılp, sılq, sılt, sıñq, sıñğ, sırq, sırt, silk, solq, şalp, şamb, şarp, şart, şıld, şılq, şımb, şırp, şırt, şıyk, şıñğ/şıñk, şorş, şurq, şüyk, talp, tañq, tarb, tars, tırp, tırs, tırt, tomp, toñq, wañq, warq, zıñq, zırq, zırr, ziñk, zonq.

2.1.4.4. ünlü-ünsüz-ünlü-ünsüz ile oluşanlar (VCVC): abır, adır, apıl, apır, äwil, ıbrı, ıñıl, ıñır, ırıl, ıslı, ızıñ.

2.1.5. Beş Sesten Oluşanlar: Bu grupta yer alan örnekler kök birimlerin -ır, -ıl ile uzatılması sonucu oluşmaktadır.

2.1.5.1. ünlü-ünsüz-ünsüz-ünlü-ünsüz (VCCVC): eñkil, ıñqıl, ırsıl.

2.1.5.2. ünsüz-ünlü-ünsüz-ünlü-ünsüz ile oluşanlar (CVCVC): bajıl, baqıl, bezil, bıdır, bıjıl, darıl, dırıl, dızıl, digir, dikil, diril, dükil, düpir, düril, düsir, gibir, gübir, güñir, güwil, jabır, jıbir, jığır, juğır, laqıl, hıqıl, mañır, mıñıl, möñir, parıl, patır, pırıl, pışır, pıtır, qaqıl, qırıl, qorıl, qurıl, saqıl, saqır, satır, sibir, sııl, şaqır, şatır, şıjıl, şıqıl, şıtır, şuwil, tākır, taqıl, taqır, tasır, tıpir, tıqıl, toqıl, tüpir, wajıl, zaqıl, zırıl, ziril, zuwil.

2.1.6. Altı Sesten Oluşanlar: Bu grupta yer alan örnekler kök birimlerin -Ir, -Il, -Añ/-ıñ ile uzatılması sonucu oluşmaktadır.

2.1.6.1. ünsüz-ünlü-ünsüz-ünsüz-ünlü-ünsüz ile oluşanlar (CVCCVC): barqıl, bılgañ, bıljır, bılıl, bılqıl, bırqıl, bırqır, buldır, bultañ, dañğıl, dañğır, darqıl, dıñğır, diñgir, diñkil, dümpil, gilkil, gümbir, gümpil, güñkil, gürsil, güyben, ğaňğır/qanğır, ğanqıl, ğarqıl, ğawqıl, ğırşıl, ğıyqıl, jalbır, jaltañ, jaltıl, jaltır, jarqır, jelkil, jelpil, jılbır, jıltıl, jıltır, jumpıl, jırqıl, julqıl, keñkil, qaltıl, qılmañ, qılqıl, qıltañ, qırşıl, qırtıl, qıyğır, qorqıl, larqıl, larsıl, malpıl, mıljıñ, mıñğır, mıñqıl, müñkil, partıl, pırqıl, saldır, sampıl, sandır, sañğır, sañqıl, selkil, selteñ, sılbır, sılpıl, sıñğır, silkin, solqıl, şalpıl, şambır, şarpıl, şartıl, şıldır, şılqıl, şımbır, şırpıl, şıykıl, şıñğır, şıñkil, şurqıl, şüykil, tañqıl, tarbañ, tırpıl, tırsıl, tırtıñ, tompañ, tompıl, toñqıl, wañqıl, warqıl, zıñqıl, zırqıl, ziñkil.

3. Yansımalarda Son Seste Bulunan Ses Düzeni

3.1. Birincil Biçimler

3.1.1. İki Sesten Oluşan Birincil Biçimler

b/p	l	ñ	r	s	w	z
ab	al	añ	ır	ıs	äw	ız
ap		ıñ			uw	
ıb						

3.1.2. Üç Sesten Oluşanlar Birincil Biçimler

3.1.2.1. Son sestek ünsüz bulunanlar

b/p		g/ğ	j	k/q		l	m	η	r		s	ş	t	w	z
dab	lap	dig	baj	baq	saq	bıl	güm	gün	bır	pır	düs	ğış	bit	duw	bez
düb	lıp	jığ	bıj	dik	şaq	qıl	jım	qaη	dar	qır	kis	kiş	pat	guw	dız
düp	lüp	juğ	ğij	dük	şıq	mıl	sim	zıη	dır	qor	pıs	pış	pıt	güw	
gib	sıb		ğuj	ğaq	täk	şıl	zım	maη	dir	qur	tas		qıt	güw	
güb	sıp		ırj	laq	taq				dür	sar			sat	şuw	
jab	tıp		mij	lıq	tıq				ğur	sır			şat	zuw	
jib			şij	qaq	toq				mır	zır			şıt		
			waj		zaq				par						

3.1.2.1. Sonda iki ünsüz bulunanlar

lp	ηg/ ηq/ ηk	rs
elp	iηg	ars
	ıηq	ırs
	eηk	

3.1.3. Dört Sesten Oluşanlar Birincil Biçimler

3.1.3.1. Sonda iki ünsüz bulunanlar

lk/lq	lt	lb/lp	lş	mp	ηg/ηğ	ηk/ηq	rk/rq	yk/yq	rp/rb	rs/rş	rt
bılq	bult	bılq	bılş	dümp	daηğ	dıηk	barq	ğıyq	gürp	ğırş	qırt
bılq	gilt	jalb	qalş	gümp	dıηg	güηk	burq	qıyq	şarp	qırş	part
bulq	jalt	jalp		jımp	dıηğ	ğanq	bırq	qıyğ	şırp	şorş	pırt
gilk	jılt	jelp		samp	ğanğ	keηk	darq	şıyq	tarb		tırt
jelk	qalt	jılp		şamb	mıηğ	mıηq	ğarq	şüyk	tırp		sart
julq	qılt	malp		şımb	qanğ	müηk	jarq				sırt
qılq	selt	salp		tomp	sanğ	paηq	jırq				şart
selk	sılt	sılb			sıηğ	saηq	larq				şırt
sılq		sılp			şıηg	sıηq	qorq				
silk		şalp				şıηk	pırq				
solq		talp				taηq	sırq				
şılq						toηq	şurq				
						wanq	warq				
						zıηq	zırq				
						ziηk					
						zonq					

3.2. İkincil Biçimler

3.2.1. Beş Sesten Oluşanlar		3.2.2. Altı Sesten Oluşanlar						
-Ir		-Il	-Il		-Ir		-Añ	-ıñ
bıdır	jıǵır	bezil	ǵılkil	sılplı	biljir	qañǵır	bultañ	mıljıñ
dabır	mañır	dızıl	ǵüñkil	solqıl	buldır	qıyǵır	ǵüybeñ	qılınj
digir	mönir	ǵüwil	ǵanqıl	şılqıl	dañǵır	saldır	jaltañ	qıltañ
gibir	saqır	saqıl	ǵawqıl	şırplı	duñǵır	sandır	selteñ	tirtıñ
ǵüñir	sıbr	şıqıl	malpıl	şıyqıl	dingir	sañǵır	tarbañ	
jabır jıbrı	tüpir	şuwıl	pırqıl	tañqıl	ǵañǵır	sılbr		
		taqıl	sampıl	wañqıl	jalbr	şıñǵır		
		wajıl	selkil	warqıl	jılbr	şambır		
		zaqıl			mıñǵır	şıldır		
		ziril				şımbır		
		zuwil						

4. Yansımada Ön Seste Bulunan Ses Düzeni

4.1. Ön Seste Kullanılan Ünlüler:

a		ä	e	ı		ö	u
abır	añ	äwil	elp	ıbr	ırl	ökir-	uu
adır	apıl	äwkiy	eñkil	ıñ	ırjıy	ökireñ	uw
alaq	apır	äwpil		ıñǵä ıñıl	ırsıl		uwl
alba	aqır-			ıñır	ısl		uypa-juypa
añ-tañ	ars			ıñqıl	ızıl		
					ızıñ		

4.2. Ön Seste Kullanılan Ünsüzler

b		d		g/ǵ		j		k/q		l	m
bajalaq	biljir	dañǵıl	dırıl	ǵañǵır	ǵıyqıl	jabır	jıbr	kekir-	qılqıl	lap	malpıl
bajıl	bulpıl	dañǵır	dızıl	ǵanqıl	ǵübir	jalbr	jıǵır	kenkil	qıltañ	laqıl	mañır
baqıl	bılqıl	darıl	dükil	ǵaqaq	ǵümbir	jalp	jılta	kis	qırıl	larqıl	mij
baqır	bılş	darqıl	dümpil	ǵarqıl	ǵümpil	jalt	jılta	kiş	qırşıl	lars	mıljıñ
barqıl	bırqıl	digir	düpir	ǵawqıl	ǵüñir	jaltañ	jılta	qaltıl	qırta	larsıl	mıñǵır
barqır	bırqır	dikil	düril	gibir	ǵüñkil	jaltıl	jumpıl	qañǵır	qıyǵır	lıp	mıñqıl
bezil	bit	dingir	dürsil	ǵij	ǵürp	jaltır	jırqıl	qañ	qonıl	lıqıl	mırıl
bıdır	buldır	duñǵır	düsir	gilkil	ǵürsil	jarqır	juǵır	qaqıl	qorqıl	lüp	mırj
bıj	bulq	diñkil	duw	gilt	guw	jelkil	julqıl	qaqır	qurıl		mırs
bıjıl	bultañ	diril		ǵırşıl	ǵüwil	jelpil	juwdır	qılınj			mönir
bilgañ				ǵışır	ǵüybeñ						müñkil

p		s		ş			t		w	z	
pañq	pırqıl	saldır	saqır	şak	şijil	şıtır	täkir	tarbañ	waj	zaqıl	ziril
parıl	pırr	sampıl	sar	şalpıl	şıldır	şıykıl	talp	tars	wajıl	zım	zirıl
partıl	pırt	sandır	sart	şambır	şılqıl	şurqıl	tañqıl	tasır	wañqıl	zınq	zirqıl
pat	pıs	şañğır	satır	şaql	şımbır	şuw	taq	tupır	warqıl	zınqıl	zirrik
patır	pışır	şañqıl	selkil	şarpıl	şıñgir	şuwıl	taqıl	tıqıl		ziñ	zonq
pır	pısqır	saql	selteñ	şartıl	şıñkil	şüykil	taqır			ziñkil	zuw
pırıl	pıtır		sim	şatır	şırpıl					zir	zuwıl
			sır								

5. Ses Bilgisi Tespit ve Değerlendirmeler

Bu bölümde yansıma kelimelerde ses ve anlam ilişkisi kurulmaya çalışılmakta ve yansıma kelimeler üzerine dikkat çeken bazı hususlar değerlendirilmektedir. Bu bölüm hazırlanırken Günay Karaağaç'ın "Türkçenin Dil Bilgisi" ve Ceyhun Vedat Uygur'un "Karakalpak Türkçesi Grameri" adlı çalışmalarında geçen ses özelliklerinden faydalanılmıştır.

5.1. Ünlü seslerle ilgili

Karakalpak Türkçesinde yansıma kelimeleri incelediğimizde, ünlü seslerin değişkenlik gösterdiğini ve sabit olmadığını görmekteyiz. Ünlüler değiştiğinde anlam farklılığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin, *bajıl-da-*: öfkeyle bağırarak, kötü sözler söylemek (KTS 55); *bijıl-da-*: çok konuşmak, söylenmek (KTS 83). Birinci örnek kalın, kaba, yüksek bir sesi ifade ederken ikinci örnek yüksek bir sesi temsil etmemektedir. Bir başka örneğe baktığımızda ise ağır makinelerin çıkardığı yüksek ve sert bir sesin /a/ ile oluşan örnekte yer aldığını; aletlerden doğal olarak çıkan rutin sesin ise /ı/ sesi ile oluşan örnekte geçtiğini görmekteyiz. Yani /a/ sesi daha kalın ve güçlü bir sesi temsil ederken /ı/ sesi daha hafif, ince bir sesi temsil etmektedir. *darıl-da-*: genellikle ağır makine ve motorların ses çıkarması, harıldamak (KTS 114); *dirıl-da-*: çalışan alet, motor vb. ses çıkarmak (KTS 122). Bunun gibi örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Örneğin: *manqıl-daq-*: geveze, ileri geri konuşan, patavatsız (KTS 380); *miñqıl-da-*: burnundan konuşmak, anlamsız konuşmak (KTS 394). Görülmektedir ki yansımalarda ünlü seslerin değişkenlik göstermesi anlama güçlü-güçsüz, şiddetli-şiddetsiz, sürekli-sürekli, yoğun-hafif gibi anlamlar katmaktadır. Yansıttıkları sesler bakımından; geniş ünlüler, dar ünlülere göre daha güçlü sesleri ifade eder. Dar ünlüler ise geniş ünlülere göre daha zayıf ve belirsiz sesleri ifade ederler: *qorqıl-da-* sıvı nesneyi hüpürdeterek içmek" anlamında ve çıkan sesin kaba ve yoğun olduğunu ifade eder. *qılqıl-da-* "bir sıvıyı ses çıkararak içmek" ise "lık lık" içmek anlamında kullanılmakta, kabalıktan ve sesin çok çıkmasından ziyade sıvı tüketilirken çıkan olağan bir sesi temsil eder. Başka bir örnek olarak *çatır-da-* ve *çıtır-da-* anlamındaki fiillerde aynı durumu görmekteyiz. *şartıl-da-*: bir şeyin 'şart (çat).' diye ses çıkarması, çatırdamak, *şirt et-*: çıt diye kırılmak. Birinci kullanımda daha sert bir ses ifade edilirken ikinci örnekte daha ince bir ses ifade edilir.

Tespit edilen örneklerde görülmektedir ki taklit ya da tasvir edilen sesin nitelikleri farklı özelliklerdeki ünlülerin kullanılmasıyla ifade edilmektedir. Dar ve geniş ünlülerin ayrımı ile

ses ve sözcük arasında bir bağ kurulmakta ve yüksek-az, güçlü-güçsüz, uzun-kısa gibi anlamsal farklılıklar geniş ve dar ünlülerin kullanılmasıyla belirlenmektedir. Karakalpak Türkçesinde kök yansımalarında kalın ünlüler, ince ünlülere göre daha çok kullanılmaktadır. Ayrıca /o/ ve /ö/ sesinin genel olarak yaygın olmadığına, bir iki örnekte yer aldığına ve en çok /a/ ve /ı/ sesinin kullanıldığına rastlanmaktadır. /e/ ve /i/ sesinin kullanımı ise yoğun değildir.

5.2. Ünsüz Seslerle İlgili

/b-p/

Sonda bulunan çift ünsüzlerden bazılarının son sesi /p/ ile bitmektedir: lb/lp, rp/rb. Sondaki /p/ sesi yumuşayarak /b/ sesine dönüşebilmektedir: sıl**b**, sıl**p**, jal**b**, jal**p**, tı**p**, şar**p**. Yansımaların ön sesinde yaygın olarak /b/ ve /p/ seslerini görmekteyiz. /p/ ile biten örneklerde sesin ya da hareketin keskin ya da kısa olduğu, aniden olup bittiği görülür. Bu durum son seste /p/ sesinin bulunmasıyla ilgilidir: *şalp et-*: suyun “şalp” diye ses çıkarması (KTS 528). *elp et-*: birden görünme, aniden görünüp yok olma (KTS 134). *jelpilde-*: bir inip bir çıkmak (KTS 238); *şırpıl-da-*: 1. hızlanmak, çabuk çabuk hareket etmek 2. ses çıkarmak, vurmak çalmak (KTS 544).

/d-t/

Yansıma köklerin ön sesinde patlayıcı /d/ sesi görülürken son seste ve çift ünsüzlerde bu ses görülmemektedir: da**ğ**ır, dar**ı**l, dikil, di**ğ**ir vb.

Patlayıcı, tonsuz /t/ sesi ise yansıma köklerin başında, sonunda ve çift ünsüzlerde sık görülen bir sestir: pat, pıt, qıt, selt, sıl**t**, jal**t**, jıl**t**, tı**t**, sart, şar**t**, sı**t**, ta**ğ**qıl, ta**ğ**ıl vb. Çift ünsüzlerde /t/ ile /l/ sesinin ardından kullanılır ve sesin ya da hareketin aniden olduğunu, birdenbire olup bittiğini anlatır: *jaltıl-da-*: parlamak, bir görünüp bir kaybolacak şekilde ışık saçmak (KTS 224); *partıl-da-*: sesin patırdayarak gümbürdeyerek çıkması (KTS 455); *pırt et-*: sıvının/ suyun birdenbire sıçraması, fişkırması (KTS 464). /d/ ve /t/ sesi patlayıcı olma özelliğinden dolayı şiddetli ve sert sesleri anlatırken kullanılmakta ve bazen sert olan /t/ sesi yerini /d/ sesine bırakır: *ta**ğ**ıl-da-*: bağırarak ve sert konuşmak (KTS 564); *dar**ğ**ıl-da-*: çok konuşmak, gevezelik etmek (KTS 114). *digirle-*: bir şeyin düz olmayan bir yerde tıkırdaması, ses çıkarması (KTS 122); *ta**ğ**ıl-da-*: ”tak tak” ses çıkarmak (KTS 559).

Yansımaların son sesi /t/, /p/ sesleri ile bitiyorsa hareketin ya da sesin hızlı ve aniden gerçekleştiğini ya da sert ve keskin bir şekilde meydana geldiğini ifade eder: *jılp-jılp et-*: hızlı ve çevik hareket etmek (KTS 242); *jıl**t**ıl-da-*: bir sönüp bir yanmak, yanıp sönmek (KTS 243); *şı**t** et-*: çıt diye kırılmak (KTS 544); *pı**t**-şı**t** bol-*: parçalanmak (KTS 465) vb.

/f/, /h/

Bu sesler daha çok yabancı kelimelerde kullanıldığı için yansımalarda onların örneklerine rastlanmamaktadır. Karakalpak Türkçesi yansımalarında rastlanmayan bir diğer ses /ç/’dir.

Türkçedeki /ç/ sesi Karakalpak Türkçesinde yerini /ş/ sesine bıraktığından dolayı örneklerde tanıklanmamaktadır.

/j/

Türkçe kelimelerde bulunmayan /j/ sesinin kullanımına Karakalpak Türkçesi yansıma köklerde rastlanmaktadır. /j/ sesi Karakalpak Türkçesinde aslında /y/ sesinin bazen de /c/ sesinin yerine kullanılmaktadır. /j/ sesi daha çok yansımalar ile yabancı dilden giren kelimelerde görülür: Ör: baj, bij, ğij, ğuj, mij, şij, waj, jabır, jıbir, jığır, jim, juğır vb.

/g/, /ğ/, /k/ ve /q/

Karakalpak Türkçesinde /ğ/ sesi /g/ sesinin, /q/ sesi de /k/ sesinin daha sert ve güçlü şeklidir. Ön seste, son seste ve çift ünsüzlerin sonunda bu dört sesin sık kullanımına rastlanmaktadır: ğanğır, ğanqıl, gübir, günkil, kekir-, keñkil, kiş, qanğır, dig, jığ, juğ, baq, dik, ke- vb. Yansımalarda önde ve sonda /g/ ve /k/ sesinin örnekleri sert şekillerine göre daha azdır. Çift ünsüzlerde l, ŋ, r, y seslerinden sonra kullanılmaktadır. **lk/lq**: selk, silk, sılq, şılq; **ŋg/ŋğ**: sıñğ, şıñg, mıñğ, diñg; **ŋk/ŋq**: tañq, sañq, sınq, şıñk; **rk/rq**: jırq, sırq, jarq; **yk/yq**: qıyq, qıyğ, ğıyq, şüyk, şıyk vb.

/ğ/ ve /q/ sesleri daha sert, güçlü ve yoğun seslerde kullanılırken /g/ ve /k/ bu seslerin daha hafif ve yumuşak şekillerini temsil etmektedir. *ğarqıl*da-: yüksek sesle, kahkahayla gülmek (KTS 180), *keñkil*de-: ağlarken veya gülerken kesik kesik ses çıkarmak, kıkırdamak (KTS 266); *ğawqıl*da-: yerli yersiz yüksek sesle konuşmak (KTS 181); *gübir-gübir*: 1. ancak işitilecek kadar insanların konuşması, fısır fısır 2. kendi kendine konuşma, fısıldama, fısıltı (KTS 173).

/l/

Türkçede ve Karakalpak Türkçesinde yabancı kelimeler dışında ön seste bulunmayan /l/ sesinin yansımalarda kullanıldığını görmekteyiz: lap, laqıl, larqıl, larsıl, lıp, lıq, lıqıl, lüp. /l/ sesi başta kullanılabildiği gibi hem kelime sonunda hem de çift ünsüzlerin ilk sesinde yaygın olarak kullanılmaktadır: **l**: bıl, qıl, mıl, şıl. **lk/lq**: selk, silk, sılq, şılq, solq, jelk, julq, qılq, bılq, bulq, bılğ, gilk. **lt**: selt, sılt, jalt, jilt, qalt, qılt, bult, gilt. **lb/lp**: talp, sılb, sılp, jalb, jalp, jelp, jıl, malp, salp, şalp, bıl, lş: qalş, bılş.

/m/, /n/, /ŋ/

/m/, /n/, /ŋ/ seslerinin yumuşak ve sert çiftleri yoktur. Kelime başında /m/ sesi kullanılırken /n/ ve /ŋ/ sesleri bulunmaz: mañır, mij, mıljıñ, mıñğır, mıñqıl. Yansıma köklerin sonunda ise /m/ ve /ŋ/ sesleri bulunmaktadır: güm, jum, gün, qan, zıñ, mañ. Bu sesleri çift ünsüzlerde ise ilk ses olarak şu örneklerde görmekteyiz. **mp**: tomp, şımb, jımp, şamb; **ŋg/ŋğ**: sañğ, sıñğ, şıñg, mıñğ; **ŋk/ŋq**: toñq, wañq, zıñq, ziñk vb. İkincil biçimdeki yansıma gövdelerinden bazıları -Aŋ ve -ıñ ile uzatılmaktadır. Burada da son seste /ŋ/ yer almaktadır: bultañ, güybeñ, mıljıñ, qılmıñ vb. Daha çok son seste ve çift ünsüzlerin ilk sesinde rastlanan /ŋ/ sesi ise sesin yankılı çıktığını göstermektedir.

/r/

Yansıma kelimelerde ön seste /r/ sesinin kullanımına rastlanmazken son ses olduğu durumlarda /r/nin “pırr, zırr” örneklerindeki gibi uzayarak tekrar ettiği görülmektedir. İkincil biçimdeki yansımaların sonunda titrek, akıcı ünsüz olan /r/ sesinin sık kullanıldığına rastlanmaktadır. Ör: bıdır, digir, gibir, jabır, mañır, bıljır, buldır, dıñğır, diñgir, mıñğır vb. Birincil biçim (CVC) yapısının son sesinde /r/ sesinin yine yaygın olarak kullanıldığı görülür. Ör: dar, dır, dir, dür, ğur, mir, par, pır, qır, qor, qur vb. Ayrıca birincil biçim (CVCC) yapısında çift ünsüzlerin ilk sesi olarak görülmektedir. **rk/rq:** zırq, warq, şurq, sırq; **rs/rs:** şorş, qırş, ğırş; **rt:** sart, şart, sırt, şırt, part.

/s/ ve /ş/

/s/ ve /ş/ sesi yansıma köklerde önde, sonda ve çift ünsüzlerde kullanılmaktadır: düs, kis, pıs, tas, saqır, sar, sart, ğış, kiş, pış, şıldır, şılqıl. **lş:** qalş, bılaş; **rs/rs:** qırş, ğırş vb. Çift ünsüzlerde /l/ ve /t/ sesinden sonra getirilmektedir. Özellikle (CVC) kalıbındaki birincil biçimler genellikle hızlı ve çabuk olma, birden olma, devam etme anlamlarını taşımakta ve sesin kısa sürdüğünü ifade etmektedir: *sart et-*: iki şeyin birbirine dokunması sonucu “sart” diye ses çıkarmak (KTS 492); *sılq et-*: birden düşmek, boşalıp düşmek (KTS 503); *sılt et-*: kımıldamak, hareket etmek (KTS 503); *sırqıra-*: suyun ses çıkararak akması, şırıldamak (KTS 505); *şalp et-*: suyun “şalp” diye ses çıkarması (KTS 528); *şijlda-*: kaynarak ses çıkarmak, fokurdamak, cızırdamak (KTS 541); *şırt et-*: çit diye kırılmak (KTS 544).

/w/

Çift dudak ünsüzü olan /w/ sesi, ön seste ve yansıma köklerin son sesinde bulunmaktadır: äw, guw, güw, şuw, waj, wajıl, wañqıl vb.

/y/

Ön seste ve kök yansımaların son sesinde görülmeyen /y/ sesi yk/yq kalıbındaki çift ünsüzün ilk sesini oluşturmaktadır: şüyk, şıyk, qıyq, qıyğ, ğıyq.

/z/

/z/ sesi yansımaların ön sesinde bulunmaktadır: zırl, zırqıl, zırrık, zonq, zuw, zuwıl. Yansıma köklerin son sesinde nadiren rastlanan /z/ sesi çift ünsüzlerde yer almamaktadır: bez, dız.

5.3. Uzatılmış Yansımalarla İlgili**-Ir ve -Il**

İkincil biçimde oluşan yansımalar -Ir, -Il, -Añ, -ıñ ile uzatılan örneklerdir. Bazı örneklerde hem kök hem de uzatılmış şekildeki sözcüklerin bulunduğu rastlanmaktadır. Bu durum sözcüğün uzatılmasını gerektiren bir nedene ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Kök hâlin

kullanımı, anlamı karşılamadığı için yeni bir yapıya ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Hareketin hızını, şiddetini vb. özelliklerini belirtmek amacıyla iki farklı uzatma şekli tercih edilmiş olmalıdır. Aynı kök hem -Ir hem de -Il ile uzatılabilmektedir. Bu durumda da aynı işlevdeki iki farklı yapının kullanılıyor olması bir anlam farklılığı yaratmalı, -Ir ile -Il'in kattığı farklı anlamlar ya da ayrımlar olmalıdır. Bu kapsamda şu örnekleri ele alalım. *dingirle-*: sık sık veya tekrar tekrar gelmek (KTS 123), *diñkilde-*: bir şeyin peşinden dingil dingil gelmek (KTS 123). *Diñgirle-* ve *diñkilde-* sözcükleri yakın anlamdadır ancak farklılık taşıdığı açıkça görülmektedir. Birinci örnek ”diñgirle-“ aralıklı yapılan, kesik kesik yapılan bir eylemi anlatmak için kullanılırken ikinci örnek ”diñkilde-“ ise aralıksız ve kesintisiz yapılan bir eylemi ifade etmektedir. Bir başka örnek ise; *digirle-*: bir şeyin düz olmayan bir yerde tıkırdaması, ses çıkarması (KTS 122), *dikilde-*: yüreğin sık sık ve güçlü atması, yüreği güp güp atmak (KTS 122). Birinci örnek düz olmayan bir yere temas ettiği için kesik kesik, aralıklı çıkan bir sesi ifade etmekten ikinci örnek aralıksız devam eden bir sesi anlatmaktadır. *şingirle-*: sözü tekrar tekrar söylemek (KTS 546), *şinkilde-*: ince sesle konuşmak (KTS 546). Bu iki örnekte de aynı durumu görmekteyiz. -Ir ile uzatılan örnek eylemin aralıklarla yapıldığını gösterirken -Il ile uzatılan örnek daha yumuşak bir sesi ve devamlılığı anlatmaktadır. Buradaki örneklerde yansıma kökleri uzatılırken -Il ve -Ir rastgele getirilmemektedir. Her iki yapının da kattığı devamlılık-devamsızlık, süreklilik-süreksizlik anlamları bulunmaktadır. Uzatılan örnekler baktığımızda -Ir öncesinde b, d, g, ğ, j, k, ŋ, p, q seslerini, -Il ise j, k, p, q, r, w, z seslerini almaktadır.

SONUÇ

Yansımalarındaki ses özelliklerini genel hatlarıyla ortaya koymayı amaçladığımız bu çalışmayla Türk dilinin her kolunda olduğu gibi Karakalpak Türkçesinde de yansıma sözlerin geniş ve özel bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Yansıma köklerin yani birincil biçimlerin tek başına kullanımına sık rastlanmamakta ancak yansıma kökten türetilen uzatılmış biçimler yani ikincil biçimlerin kullanımı ise daha fazladır.

Karakalpak Türkçesinde yansımalar taklit ve tasvir yansıma kelimeler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Karakalpak Türkçesi, yansıma kelimelerde hece başı, ortası ve sonunda bulunan bazı seslerin nitelikleri anlam ayırt edici özelliğe sahiptir. Yansımalar, ünsüz seslerin kelime başında ya da sonunda geliş yönünden Türkçenin ve Karakalpak Türkçesinin genel fonetik kurallarına uymaktadır.

Karakalpak Türkçesi kök birimlerde ünlü seslerin değişkenlik göstermesi, anlama güçlü-güçsüz, şiddetli-şiddetsiz, sürekli-süreksiz, yoğun-hafif, yüksek-az gibi anlamlar katmaktadır. Yansıtıkları sesler bakımından geniş ünlüler, dar ünlülere göre daha güçlü sesleri ifade eder. Dar ünlüler ise geniş ünlülere göre daha zayıf ve belirsiz sesleri ifade ederler. Örneğin, *qorqılida-* “sıvı nesneyi höpürdeterek içmek” anlamında ve çıkan sesin kaba ve yoğun olduğunu ifade eder. *qılqılida-* “bir sıvıyı ses çıkararak içmek” ise “lık lık” içmek anlamında kullanılmakta kabalıktan ve sesin çok çıkmasından ziyade sıvı tüketilirken çıkan olağan bir sesi temsil eder.

Görülmektedir ki yansıma kelimelerde ses-anlam ilişkisi bulunmakta ve yansımaların, kendine özgü ses ve hece sistemiyle söz varlığı oluşmaktadır. Yansıma kelimeler ses sayıları açısından ele alındığında bir, iki, üç, dört, beş ve altı sestenden oluştuğu görülmektedir. Ünlü ve ünsüz dizilişi bakımından ise birincil biçimler şu şekillerde oluşmaktadır: V, CV, VC, CVC; VCC; CVCC. İkincil biçimler ise VCVC; VCCV; VCCVC; CVCVC; CVCCVC şeklinde oluşmaktadır. Bu yapılardan en çok CVC ve CVCC yapısının kullanıldığı görülmektedir.

Fonetik açıdan bakıldığında yansıma kelimelerin son sesinde belirli yapıların ve seslerin kullanımına rastlanmaktadır. Karakalpak Türkçesi yansıma kelimelerin ön sesinde b, d, g/ğ, j, k/q, l, m, p, s, ş, t, w, z ünsüzlerinin kullanımını görmekteyiz. Son seste kullanılan ünsüzlere baktığımızda ise tek sestenden oluşan birincil biçimlerde (V): a, ö, u; iki sestenden oluşan birincil biçimlerde (CV): b/p, k/q, l, η, r, s, w, z; üç sestenden oluşan birincil biçimlerde (CVC): b/p, g/ğ, j, k/q, l, m, η, r, s, ş, t, w, z seslerini tespit etmekteyiz. Birincil biçim (CVCC) yapısındaki yansıma kelimelerin son seslerinde ise 12 tane ikili ünsüz kullanıldığı görülmektedir. Bunlar şu ikili yapılardır: lk/lq; lt; lb/lp; lş; mp; rt; ηg/ηğ; ηk/ηq; rk/rq; yk/yq; rp/rb; rs/rş; rt.

Birincil biçimler çoğunlukla -Ir; -Il ile uzatılarak ikincil birimler oluşmakta, daha az örnekte ise -Aη; -ıη; kullanımı ile birincil biçimlerin uzatıldığı görülmektedir. Ör: bultaη, dızıl, güwil, jıbir, jığır, mıljıη, sılpıl, zırqıl vb. Yansıma kökler uzatılırken -Ir ve -Il belirli anlamları katmaktadır. Her iki yapının da kattığı devamlılık-devamsızlık, süreklilik-süreksizlik anlamları bulunmaktadır.

Yansımalarda birincil ve ikincil biçimler yanına yardımcı fiil olarak yapım ekleriyle genişletilerek ya da ikileme oluşturarak cümlede kullanılmaktadır. Ör: bıq-jıq, bırq-bırq et-, bırqıl-da- vb.

Yapı olarak yansımaların kullanımına baktığımızda ise şunları söyleyebiliriz. Birincil ve ikincil biçimler, fonetik değişikliğe uğramadan tek başına isim ya da fiil olarak kullanılabilir: burq, bıq- vb. Yansımalar yardımcı fiillerle ya da farklı fiillerle beraber kullanılabilir: baj et-, dür dür et-, jaltaη bol-, jım bol-, jıηq etpe-, mırs mırs etip kül- vb. Yansımalar ikileme şeklinde anlamı pekiştirmek amacıyla kullanılabilir ve ikilemelerdeki ünlü sesler değişime uğrayabilir ya da ikinci kelime, birinci kelimenin önüne ünsüz ses getirilmesi yoluyla yani ünsüz türemesi vasıtasıyla oluşabilir. baj-baj, bıj-bıj, bırq-bırq, alba-dalba, apır-tapır vb.

Sonuç olarak eski ve yeni yazılı eserlerimiz, lehçelerimiz, konuşma dilimiz, ağız söz varlığımız incelenerek yansıma kelimeler tespit edilmeli; ses, şekil ve anlam açısından incelenen yansımaların sözlüğü hazırlanmalıdır. Bu çalışma Karakalpak Türkçesi ile sınırlandırılmıştır ancak Türkiye Türkçesi ve diğer lehçelerdeki yansıma kelimelerde de ses ve sözcük arasında ilişki kurmak mümkündür. Türkçenin yapısını ve oluşumunu anlayabilmek adına yansıma kelimeler üzerine farklı açılardan bakılmalı ve daha çok çalışma yapılmalıdır. Yansımaların tespitiyle birlikte seslerin kattığı anlamlara dikkat edilmeli ve sözlüklerdeki yansıma kelimelerin anlamları daha net ve anlaşılır biçimde geliştirilmelidir.

KISALTMA

KTS: Karakalpak Türkçesi Sözlüğü

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 1.2.3. Ciltler. Ankara: TDK.
- Atabay, Neşe., Kutluk, İ. ve Özel, S. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK.
- Ay, Akyıldız, D. (2020, Ekim). Türkçede Sözlükbirim Olarak Yansıma Sözcükler ve Sözlükselleşme Dereceleri. *XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. Ankara.
- Banguoğlu, T. (1941). *Dil Bahisleri I*. İstanbul: Vakıf matbaası.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. (8.Basım). Ankara: TDK.
- Baytok, A. (2014). Kırgız Türkçesinde Yansımali Sözcükler. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 11(3).106-145.
- Biray, N. (2014). Kazak Türkçesinde Yansımali İkillemeler – Ses Özellikleri Bakımından. *VI. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 2., 1091-1105.
- Çağatay, S. (1978). *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara Üniversitesi: DTCF Yayınları.
- Deny, J. (1995). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*. Ankara: TDK.
- Ergin, M. (2019). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- Gencan, T, N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yay.
- Gültek, V. (2012). *Rusça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual.
- İskakov, A. (1991). *Kazirgi Kazak Tili*. Almatı: Ana Tili.
- Janjua, D.K. (2000). *Japoncada Yansımali Sözcükler*. (Yüksek Lisans tezi) Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karaağaç, G. (2019). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- Karakaş, D. (2003). *Kazak Türkçesinde Yansıma Yoluyla Ortaya Çıkan Söz Varlığı*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. (3. Baskı). Ankara: TDK
- Naskali, E.G. (2007). *“Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu”* Ankara: TDK.
- Omuralieva, A. (2019). Yansımali Kelimeler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*. 3(2). 257-267.
- Özbek, E. E. (2019). Tuva Türkçesinde Yansıma Sözcükler. *Türkbilgi Dergisi*, (38). 11-30.

- Serebrennikov, B.A. ve Gadjieva, N.Z. (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*. Ankara: TDK.
- Seytnazarova, İ. (2006). *Hazirgi Karakalpak Tili Morfolojiya*. Nökis: Berdak Atındağı Karakalpak Memlekettik Üniversitesi.
- Şinnazarova, C.J. ve Aljanova, G.E. (2019). *Yeliktewiş Sözlerdi Okıtıw Usılları*. Bastawış “Telimdi Modelnizatsiyalaw Protsessleri: Maşkalalar hem Şeşimler” atamasındağı respublikalık ilimiy-teoriyalık konferantsiya materialları. Nökis: NMPİ baspası.
- Tazhieva, A. (2020). *Kırgız Türkçesinde Yansıma Kelimeler*. (Yüksek Lisans Tezi) Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Uyğur, C, V. (2018). *Karakalpak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Uyğur, C, V. 2019. *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*. Ankara: TDK.

EK 1

Yansıma Yoluyla Oluşan Söz Varlığı

abır-sabır: apar topar, alalacele (KTS 14).

adır-budur: yönlü yönsüz, langır lungur, olur olmaz (KTS 14).

al: acıyı, derdi bildiren ünlem (KTS 20).

alaqla-: şaşımak, hayrete düşürmek, ne yapacağını bilmemek (KTS 21).

alba-dalba: yırtık, pejmürde, perişan (KTS 21).

alba-dulba: yırtık, pejmürde, perişan (KTS 21).

alba-julba: yırtık (KTS 21).

aşqılda-: içinde ne varsa söylemek, açılmak (KTS 26).

aşqır-: haykırmak, bütün gücüyle bağırarak (KTS 26).

apıl-tapıl: zorla yürüme, düşe kalka yürüme (çocuk için) (KTS 27).

apır-tapır: apar topar, çabuk çabuk (KTS 22).

aqr-: yüksek sesle bağırarak, haykırmak (KTS 18).

arsılda-: öfkeyle bağırarak, ağız dalaşı etmek; havlamak, ulumak (KTS 29).

äwilde-: bebeklerin insanlara bakarak ilk konuşması, ilk cevap verişleri (KTS 51).

äwip: içten içe nefes alma, nefes sesi, boğazdan ses çıkarma (KTS 51).

äwkiy-: yersiz ses çıkarmak, kaba ses çıkarmak (KTS 51).

äwpilde-: 1. edepsizce bağırarak, haykırmak 2. köpeğin havlaması (KTS 51).

äwpildek: gürültücü yaygaracı (KTS 51).

baj et-: birden söylemek, kötü söz ile sövmek, edepsizlik etmek (KTS 55).

baj-baj et-: bağırıp çağırarak, öfkelenmek (KTS 55).

bajıldı-: öfkeyle bağırarak, kötü sözler söylemek (KTS 55).

bajıldıq: kötü söz söyleyen (KTS 55).

bajıldas-: 1. tarafların, aralarında kötü söz söyleyip durması; çekişmek, tartışmak 2. köpeklerin havlamaları, köpeklerin birbirine ürp durması (KTS 56).

bağılda-: kurbağaların aralarında bağırması, “vrak vrak” diye bağırarak (KTS 56).

baqr-: bağırarak (KTS 56).

baqrarıq: 1. çok bağırarak; huysuz, kavgacı 2. hiç durmadan bağırarak hayvan (genellikle deve veya sığır) (KTS 56).

barq et-: 1. coşmak, gayret etmek, çırpınmak 2. çirkin sesle bağırarak, haykırmak (KTS 62).

barqıldı-: hangi söz olursa olsun yerli yersiz onu söylemek, gevezelik edip durmak (KTS 62).

barqıra-: sert ve yüksek sesle bağırarak, haykırmak (KTS 62).

barqırawıq: bk. baqrarıq.

bezilde-: 1. bağırarak, mızır mızır ses çıkarmak 2. Yaranın sızlaması, zonklamak (KTS 82).

bıdırla-: hızlı hızlı konuşmak; kötü kötü konuşmak (KTS 82).

bij-bij: yağ ve sıvıların çıkardığı ses (KTS 83).

bijıldı-: çok konuşmak, söylenmek (KTS 83).

bijiq: çok konuşan, gezeve (KTS 82).

bij-şij: 1. yağ dökülerek yapılan hafif ve kolay yiyecek 2. perişan, dağınık, savruk dökük (KTS 83).

bılgañla-: eğilmek, bükülmek, dönmek, döndürmek, sallamak (KTS 83).

bılıra-: sözü anlaşılmasız bir şekilde söylemek, yarım yamalak ve patır kütür konuşmak (KTS 84).

bılıpıldı-: köpürerek konuşmak; yüksekten atmak, övünerek söylemek (KTS 84).

bılıq-bılıq et-: hâlsizleşmek, güçsüzleşmek, gevşemek, yumuşamak (KTS 84).

bılııldı-: yumuşamak, gevşemek (KTS 84).

bılış et-: yumuşak bir şeyden vurma/çarpmak/düşme sonucu çıkan ses, ses çıkmak (KTS 84).

bılış etpe-: utanmamak, çekinmemek, sakınmamak (KTS 84).

bırq-bırq et-: 1. yemeğin ses çıkararak kaynaması, fokurdamak 2. çocukların büyük abdestini bozması (KTS 84).

bırqıldı-: 1. yemeğin kaynaması, fokurdamak 2. büyük abdest bozmak; yellenmek (KTS 84).

bırqıra-: kazandaki yemeğin koyu kıvama gelip kaynaması, fokurdamak (KTS 84).

bit-şit: bk. pıt-şit (KTS 85).

bıldır: açık ve net olmayan, belirsiz; karanlık, bulanık (KTS 102).

bıldıra-: 1. hayal meyal görünmek, zor görünmek, belli belirsiz görünmek 2. bulanmak, kararmak (KTS 102).

bılıq-: çırpınmak, hareket etmek (KTS 103).

bulqın-: çırpınmak, hareket etmek, sallanmak, hamle yapmak (KTS 103).

bultaqla-: sallanmak, sarsılmak (KTS 103).

burq: dökülmeyi akmayı anlatan ses taklidi (KTS 105).

dabır-dübir: tapır tıprı ses (KTS 113).

dabır-la-: yüksek sesle konuşmak (KTS 113).

dañğıl: ses, bağırış, gürültü (KTS 114).

dañğırla-: içi boş metal nesnelerin bir yere vurulduğunda çıkardıkları ses, tınlamak (KTS 114).

darıl-da-: 1. sert ve yüksek sesle konuşmak 2. genellikle ağır makine ve motorların ses çıkarması, harıldamak (KTS 114).

darqıl-da-: 1. çok konuşmak, gevezelik etmek 2. övünmek, böbürlenmek (KTS 114).

dañğır: metalden yapılmış bir şeyin başla bir şeye temasından çıkan ses, tıngır, tıngırtı (KTS 122).

dırıl-da-: çalışan alet, motor vb. ses çıkarmak (KTS 122).

dızıl-da-: vızıldamak, vızıldamak (KTS 122).

digirle-: 1. yakalanan balığın oynaması, hareket etmesi, çırpınması 2. yavaş veya fısıldayarak konuşarak birinin tadını kaçırmak 3. bir şeyin düz olmayan bir yerde tıkrıdaması, ses çıkarması (KTS 122).

dikilde-: yüreğin sık sık ve güçlü atması, yüreği güp güp atmak (KTS 122).

diñgirle-: 1. bir şeyin peşi sıra konuşup durmak 2. sık sık veya tekrar tekrar gelmek (KTS 123).

diñkilde-: 1. ayağını hızlı hızlı ve sert basarak yürümek 2. bir şeyin peşinden dingil dingil gelmek (KTS 123).

dirilde-: 1. soğuktan titremek 2. bir şeyden korkup titremek (KTS 123).

duw: bağırıtı, gürültü, yüksek ses (KTS 127).

dübir: yürüyen insan veya hayvanların ayaklarından çıkan ses (KTS 128).

dük-: 1. bir şeye vurmak, 2. kaktırmak, ittirmek (KTS 122).

dükilde-: takırdamak, tıkrıdamak (KTS 128).

dümpilde-: 1. güp güp etmek, düm düm diye ses çıkarmak 2. bir haberin söylentinin yayılması (KTS 128).

düpürle-: 1. güpürdemek, gümbürdemek 2. Bir şeyin üst üste gelmesi, gümbür gümbür gelmesi (KTS 129).

dür dür et-: bir şeyin silkindiğini ifade eden silkinme sesi (KTS 129).

dürilde-: “dür dür” diye ses çıkarmak, pır diye uçmak (kuşlar için) Ör: dürildesip uşqanday quş “pır pır ederek uçunca kuş” (KTS 129).

dürs-dürs: 1. at ayağının veya ona benzer şeylerin sesi 2. yürek çarpıntısının sesi (KTS 129).

düsirle-: düsir düsir ses çıkarmak (KTS 130).

elp et-: 1. birden görünme, aniden görüntü yok olma 2. hareket ve kıvılcıktanmayı ifade eder (KTS 134).

eñkilde-: ağlamak, hıçkırarak veya inleyerek ağlamak (KTS 137).

gibirtikle-: 1. küçük adımlarla hızlı hızlı yürümek 2. sabırsızlanmak, bir şeye karşı dayanmamak (KTS 169).

gilkilde-: koyu sıvılı yiyeceklerin titremesi, dirildemek; jürek gilkilde-: yüreği titremek, korkmak (KTS 170).

gilt et-: 1. öfkelenmek, kızmak 2. kırılma, burkulma gibi hareketlerde ses çıkması, çit etmek, küt etmek (KTS 170).

guwla-: çınlamak, bir sesin kulakta çınlaması (KTS 184).

gübür-gübür: 1. ancak işitilecek kadar insanların konuşması, fısırtı fısırtı 2. kendi kendine konuşma, fısıldama, fısıltı (KTS 173).

güm bol-: 1. sesi çıkmamak 2. yok olmak, kaybolmak (KTS 174).

gümbürle-: 1. gümbürdemek 2. ev, bina vb. ağır şeylerin yıkılırken ses çıkarması 3. çalınan sazın ses çıkarması 4. topun ses çıkarması (KTS 174).

gümpilde-: 1. gümbürdemek 2. boşa övünmek, boş konuşmak (KTS 175).

güñiren-: yarılan, kırılan bir şeyin ses çıkarması (KTS 175).

güñkilde-: bir şeyi anlaşılabilir şekilde mırıldanmak, anlaşılmayacak şekilde konuşmak (KTS 175).

gürkire-: gürlülmek, gürlülmek, gök gürlülmek (KTS 176).

gürsilde-: 1. yıkılan, devrilen ağır nesnelerin ses çıkarması, gürlülmek 2. inildemek (KTS 176).

güwilde-: uzun süre çınlayarak/vınlayarak çıkan sesin işitilmesi, vınlamak, uğuldamak, çınlamak (KTS 176).

güwle-: gürlülmek, hızla geçip gitmek, güw diye ses çıkarmak (KTS 177).

güybenle-: bir yerde oraya buraya sallanarak yürümek, dönmek, sallanmak (KTS 177).

ğağır-la-: kurumuş derinin ya da deriden yapılmış yapılmış şeyin dokunulduğunda veya giyildiğinde ses çıkarması, gacur gacur etmesi (KTS 179).

julqıla-: tekrar tekrar silkelemek, çekmek, çekiştirmek (KTS 250).

juwdırıla-: şıkırdamak, şakırdamak, cıngırdamak (KTS 224).

kekir-: geçirmek (KTS 261).

keñkilde-: ağlarken veya gülerken kesik kesik ses çıkarmak, kıkırdamak (KTS 266).

keñk-keñk et-: kılı kılı/kısı kıs gülmek, sesi bölüp bölüp gülmek (KTS 266).

kisne-: at kişnemesi, kişnemek (KTS 275).

kiş-kişle-: 1. bir şeyi (hayvan vb.) önüne alıp ağzından ses çıkararak sürüp götürmek, gütmek, kişkişlemek 2. dürtmek (KTS 275).

qalş-qalş et-: aşırı korkudan, soğuktan veya acıdan tir tir titremek (KTS 312).

qalt qalt et-: bir o yana bir bu yana çalkalanmak, bir sağa bir sola sallanmak (KTS 313).

qaltıl-da-: 1. titremek, çok üşümek 2. yavaşça ürkerak yürümek (KTS 313).

qañğırla-: bk. ğañğırla- (KTS 317).

qañsı-: 1. kokmak, bozulmak, ekşimek 2. köpeğin acı acı bağırması, acıyla ulumak (KTS 318).

qaqıl-da-: gereksiz, nahoş sözleri çok söylemek (KTS 308).

qaqır-: tükürmek, tükürük çıkarmak, balgam atmak (KTS 308).

qılınıqla-: gülümsemek, tebessüm etmek (KTS 340).

qılqıl-da-: bir sıvıyı ses çıkararak içmek (KTS 340).

qılınqla-: nazla, eda ile yürümek, cilveli olmak (KTS 340).

qırıl-da-: hırıldamak (KTS 342).

qırşıl-: yarılmak, sıyrılmak, yaranın kabuğunun kalkması (KTS 343).

qırtıl-da-: sert bir nesnenin “kırt” diye ses çıkarması, kıtırdamak, küttürdemek (KTS 243).

qıtıqla-: 1. gıdıklamak 2. kırırdatmak, hareketlendirmek (KTS 344).

qıyğır-: bağırarak (KTS 345).

qıyqıwla-: bağırarak; hep birden ses çıkarmak (KTS 346).

qorıl-da-/qurıl-da-: uyurken horuldamak (KTS 361).

qorqıl-da-: sıvı nesneyi höpürdeterek içmek 2. Ses çıkarmak (KTS 353).

lap et-: bir şeyin birden bire yanması (KTS 368).

laq et-: kaptaki suyun birdenbire devrilip dökülmesi (KTS 367).

laqıl-da-: 1. sıvı nesnelerin fişkıarak çıkması 2. sıvının fokur fokur kaynaması 3. kahlkahayla gülmek, kahlkaha atmak (KTS 367).

larqıl-da-: yüksek sesle gülmek, kahlkaha atmak (KTS 368).

larsıl-da-: 1. Soğuk algınlığından dolayı öksürmek 2. Sesli gülmek, yüksek sesle gülmek 3. Yere yıkılmak, küt diye düşmek (KTS 369).

lıp et-: 1. bir şeyin birdenbire görünmesi, aniden ortaya çıkmak 2. bir şeyin birden bire yok olması, sönmesi (KTS 373).

lıqıl-da-: 1. sıvının ses çıkararak dökülmesi 2. bir kabın herhangi bir şeyle dolması (KTS 372).

lıq-lıq-: hıçkırık (KTS 372).

löp et-: yüreği atmak, yüreği güm güm çarpmak (KTS 375).

malpıl-da-: hareketi/yürüyüşü yavaş, hâlsiz yürümek, sallana sallana yürümek (KTS 379).

manqıl-daq-: geveze, ileri geri konuşan, patavatsız (KTS 380).

mañıra-: koyun, keçi, sığır gibi hayvanların bağırması (KTS 380).

mıj-mıj et-: bir sözü tekrar tekrar söylemek (KTS 393).

mılınqla-: sık sık anlamsız şeyler söylemek (KTS 394).

mıñğırla-: bir şeyi düşünmeden, anlamsızca söylemek, mırıldanmak (KTS 394).

mıñq etpe-: hareket etmemek, kımıldamamak (KTS 394).

mıñqıl-da-: burnundan konuşmak, anlamsız konuşmak (KTS 394).

mırıl-da-: mırıldamak, kedilerin mırıldaması (KTS 395).

mırjq-: yüzeyi kırışmış, buruşuk (KTS 395).

mırjy-: gülümsemek, tebessüm etmek (KTS 395).

mırs mırs etip kül-: kıs kıs gülmek, haffçe ve zor duyulur tarzda gülmek (KTS 395).

mıyaw-: kedi sesi “miyav” sesi (KTS 395).

möñire-: hayvanların böğürmesi (KTS 403).

müñkilde-: kötü koku çıkmak, burna kötü koku yaymak (KTS 407).

ökir-: bağırarak, yüksek sesle ağlamak. Ögizdey ökir-: öküz gibi böğürmek, çok bağırarak (KTS 438).

ökireñle- yersiz hareket etmek, kaba davranmak; bozgunculuk yapmak (KTS 438).

pañq et- 1. sert ve gür ses çıkmak 2. tam ortasından ayrılmak, yarılmak 3. övünmek (KTS 451).

parıl-da- “pat” diye ses çıkarmak, patırdamak (KTS 453).

partıl-da- sesin patırdayarak gümbürdeyerek çıkması (KTS 455).

partla- 1. patlayarak ses çıkarmak, yarılmak 2. kaynatmak, kaynatıp temizlemek (KTS 455).

patırlan- 1. “patır” diye ses çıkarmak 2. sert konuşmak, bağırarak çabuk çabuk konuşmak (KTS 457).

pırıl-da- 1. horuldamak 2. pır diye uçmak, kanat çırpıp havalanmak (KTS 464).

pırıl-a- 1. “pır” diye ses çıkarmak 2. hızla koşmak, uçarcasına koşmak (KTS 464).

pırıl-da- “pırq pırq” diye ses çıkarmak (KTS 464).

pırrım-pırrım bol- ayrı ayrı, parça parça olmak (KTS 464).

pırt et- sıvının/suyun birdenbire sıçraması, fişkırması (KTS 464).

pırt-şırt deme- ses çıkarmamak, konuşup münakaşaya sebep olmamak (KTS 464).

pıs et- yellenmek (KTS 464).

pısqır- 1. burnundan şiddetli ses çıkarmak, hırıldamak 2. püskürmek, fişkırnak 3. kibirlenmek, böbürlenmek (KTS 464).

pışıl-da- fişirdamak, “fişir” diye ses çıkarmak (KTS 465).

pışırıl-a- çtırdamak, hışırdamak (KTS 465).

pıtırıl-a- çtırdamak (KTS 465).

pıt-şıt bol- parçalanmak, bölünmek, dağılmak (KTS 465).

saldırıl-a- birbirine dokunarak ses çıkarmak (KTS 487).

salpıl-da- 1. sallanmak 2. avare olmak, başıboş ve faydasız dolaşmak 3. yersiz ve anlamsız konuşmak (KTS 488)

sampıl-da- bağırarak, uygunsuz ve sert konuşmak (KTS 485).

sandırmaq- 1. hasta kişinin yersiz ve anlamsız sözleri 2. saçma söz, yakışsız söz (KTS 489).

şañğır et- “şañğır” diye ses çıkarmak, şağırdamak. Tasqa tüsken şölmeekte şañğır etip... “Taşa düşen çömlek gibi şağırdayıp..” (KTS 490).

şañqıl-da- yüksek sesle konuşmak veya ses çıkarmak, gürlmek (KTS 490).

şağıl-da- titremek, zangırdamak (KTS 485).

şağırl-a- fokurdamak (su vb.) (KTS 485).

şağır-a- Suyun çağlayarak akması, çağlamak (KTS 491).

sart et- iki şeyin birbirine dokunması sonucu “sart” diye ses çıkarmak (KTS 492).

satır-satır- “çatır çütür” tarzı çıkan ses. Qaşıp duşpan satır satır / Şähäriñe tıǵılǵan eken. “Kaçıp düşman çatır çütür, şehrine tıklılmış imiş” (KTS 492).

selk et- sıçramak, birdenbire irilmek (KTS 499).

selkilde- titremek, kımıldamak, sarsılmak (KTS 499).

selteñle- dikkatle bakmak (KTS 500).

sıbırıl-a- fısıldamak (KTS 502).

sılbır- gevşek, boş; yeteneksiz, sakar (KTS 503).

sıldır- herhangi bir şeyin çıkardığı ses, şırıltı, şıngırtı vb. (KTS 503).

sıldırıl-a- hışırtı, çırtırtı çıkarmak (KTS 503).

sılpıl-da- silp silp ses çıkarmak (KTS 503).

sılq et- birden düşmek, boşalıp düşmek (KTS 503).

sılt et- kımıldamak, hareket etmek (KTS 503).

sıñq et- sesli olarak ağlamak, hıçkırarak ağlamak veya sesli gülmek (KTS 504).

sıñğırıl-a- dokunma sesi, temas sonucu çıkan ses (KTS 504).

sıpsın- dedikodu, yalan söz (KTS 505).

sıqırıl-a- şıkırdamak (KTS 503).

sırıl-da- hırıldamak (KTS 505).

sırqır-a- suyun ses çıkararak akması, şırıldamak (KTS 505).

sırt et- “sırt” diye ses çıkarmak (KTS 506).

sılkin- 1. irilmek, sıçramak 2. birdenbire havalanmak, kanat çırpma (kuş için). (KTS 508).

simğir- burnun pisliğini temizlemek, sümkürmek (KTS 508).

solqıl-da- 1. boşluğu olmak, gevşek olmak 2. titremek, sarsılmak 3. zonklamak (KTS 511).

şaqaqaq at- kahkaha atmak (KTS 525).

şalp et- suyun “şalp” diye ses çıkarması (KTS 528).

şalpıl-da- dalganın kıyıya vurup ses çıkarması; çalkalanmak (KTS 528).

şambırıl-a- sıvıdan, sudan çıkan ses, şapırdamak, şıpırdamak (KTS 528).

şaqaq: kahkaha. Awıldın balların jıynap / şaqaq urğan şul künlerim “Köyün çocuklarını toplayıp / kahkaha attıgım o günlerim” (KTS 525).

şaqıl-da-: şakırdamak, tıkırdamak (KTS 525)

şaqır-: 1. uzakta bulunan bir kimseyi ses veya işaret ile çağırarak 2. davet etmek (KTS 525).

şaqırawıq: çok ses çıkaran; bağırğan (KTS 525).

şaqır-la-: şakırdamak, şıkırdamak (KTS 525).

şapalakla-: 1. iki elin avucunu birbirine vurmak, şaplak çalmak, alkışlamak 2. şaplak ile vurmak, tokatlamak (KTS 530).

şarpıl-da-: bir şeyin ikinci bir şeye değmesi/dokunması (KTS 532).

şartıl-da-: bir şeyin “şart (çat).” diye ses çıkarması, çatırdamak (KTS 532).

şatır-şatır: çatır çutur (KTS 533).

şıldıl-da-: kaynarak ses çıkarmak, fokurdamak, cızırdamak (KTS 541).

şıldır qaq-: demir vb. şeylerin birbirine değmesi sonucu çıkan ses, şıkırtı çıkmak, zil çalmak (KTS 541).

şılqıl-da-: bir şeyin su vb. sıvı ile dolması (KTS 541).

şımbır-la-: sıvının köpük çıkararak hareket etmesi, çalkalanmak (KTS 542)..

şılqıl-da-: çağıldamak, şıkırdamak vb. ses çıkarmak (KTS 541).

şırpıl-da-: 1. hızlanmak, çabuk çabuk hareket etmek 2. ses çıkarmak, vurmak çalmak. Şırp şırp et-: hızlanmak (KTS 544).

şırt et-: 1. öfkelenmek, kızmak 2. çıt diye kırılmak (KTS 544).

şırtlaq: çıtırdayan, çıtırdak (KTS 544).

şıkıl-dağış: cıvıldaayan; gıcırdaayan (KTS 545).

şığır-le-: 1. sözü tekrar tekrar söylemek 2. atın kişnemesi, kişnemek (KTS 546).

şığkil-de-: ince sesle konuşmak (KTS 546).

şorpıl-dat-: şapur şapur öpmek (KTS 549).

şorşı-: ürkemek, irkilmek (KTS 549).

şurqıl-da-: şırıldamak, suyun ses çıkararak akması (KTS 552).

şuwıl-da-: 1. bağırmak, gürlütü çıkarmak 2. çağlamak “şuv” diye ses çıkarmak (KTS 553).

şüykil-de-: civciv veya kuş yavrularının bir yere toplanması (KTS 554).

täkır-tükır et-: takır tukur etmek, takır tukur ses çıkarmak (KTS 573).

talpın-: 1. çocuğun yürümeye gayret etmesi, yürümeye çalışması 2. bir amaca ulaşmak için gayret etmek, çabalamak (KTS 561).

tañqıl-da-: bağırarak ve sert konuşmak (KTS 564).

tañıl-da-: 1. “tak tak” ses çıkarmak 2. açık açık konuşmak (KTS 559).

tañır-tuñır: takır-tukur şeklindeki ses (KTS 559).

tarbağ: yavaş yürüyüş, aheste gidiş (KTS 566).

tars et-: sesin yüksek, güçlü çıkması (KTS 567).

tasır: atın ayak sesi veya benzeri ses (KTS 568).

tasır-tusur: tars turs eden yüksek ses, takırtı sesi (KTS 568).

tıpır-la-: bir yerde duramayıp ayaklarını kıpırdatmak veya yere vurmak (KTS 585).

tıqıl-da-: 1. tıkırdamak 2. çocukların hızlı hızlı konuşması (KTS 583).

tırpıl-da-: ayağını yere vurarak (ses çıkararak) yürümek, ayaklarıyla yere vurarak ses çıkartmak (KTS 586).

tırsıl-da-: tıkırdamak, takırdamak, hışırdamak (KTS 586).

tırıtıl-la-: yaralamak, tırmalamak; boşuna çabalamak, yırtınmak (KTS 586).

tompay-la-: yeni yürümeye başlayan çocuğun hızlı hızlı ve düşecek gibi yürümesi (KTS 595).

tompıl-da-: “pat pat” diye ses çıkarıp düşmek (KTS 595).

toñqıl-da-: söylenmek, mızırdanmak, huysuzluk etmek (KTS 596).

toqıl-da-: takırdamak “tak” diye ses çıkarmak (KTS 592).

tükirik/tüpirik: tükürük (KTS 609-610).

ul-: ulumak (it, kurt). (KTS 620).

ul-qıyqıw sal-: bağırarak (KTS 620).

uwdır-juwdır: gürlütü, patırtı; dın dın; znk znk (KTS 626).

uwıldı-şuwıldı: her türlü ses, uğultu (KTS 627).

uypa-juypa: düzensiz, karmakarışık (KTS 629).

wajıl-da-: her türlü ses çıkarmak, kaynayıp fokurdamak (KTS 641).

wañqıl-da-: inlemeli ses çıkarmak, acı ses çıkarmak (KTS 641)

warqıl-da-: kahkahayla gülmek, bağırarak (KTS 642).

way-wayla-: ağlamak, bağırarak; vay vay çekmek; haykırmak (KTS 642).

zaqıldı-: bir sözü tekrar tekrar söylemek; ses yüksek sesle çıkmak (KTS 649).

zım-: birden geçip gitmek, hızla geçmek (KTS 652).

zınqıldı-: çabuk gitmek, hızlı hareket etmek (KTS 652).

zıq: 1. koşmak, hızla gitmek 2. fırlatıp atmak (KTS 652).

zıqla-: bir şeyin hafifçe ses çıkarması (KTS 652).

zır zır aynal-: hızla dönmek, çabuk çabuk dönmek (KTS 652).

zırıldı-: çabuk gitmek, hızlı hareket etmek (KTS 652).

zırq-: hareket etmek, kıvıldamak, akmak, sızmak (KTS 652).

zırqıldı-: zonklamak, sızlamak, ağrımak (KTS 652).

zırrıkla-: ötürmek, ishal olmak (KTS 652).

ziqkıldek: 1. hızlı hızlı yürümek 2. sık sık gitmek; sık sık gidip rahatsız etmek, tadını kaçırmak (KTS 653).

zırilde-: 1. donmak, soğuktan titremek 2. bir şeyden çok korkmak, yüreği titremek (KTS 653).

zonq et-: birden çıkmak görünmek (KTS 653).

zuwıldı-: vınlamak, hızla geçip gitmek (KTS 654).

